

ASOSIY VOSITALAR AMORTIZATSIYASI VA XARAJATLAR HISOBI: MOHIYATI, USULLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Inomov Sardor Abdusalomovich

Namangan Davlat Texnika Universiteti
Buxgalteriya hisobi kafedrası assistenti,
Buxgalteriya hisobi fani o'qituvchisi

Inomov Hasanboy Abdusalom o'g'li

Namangan Davlat Texnika Universiteti
Buxgalteriya hisobi yonalishi 1- kurs Magistranti

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar o'z faoliyatini samarali olib borishi, ishlab chiqarishni kengaytirishi, moliyaviy barqarorlikka erishishi va raqobat kurashida ustunlikka ega bo'lishi uchun asosiy vositalardan oqilona foydalanishi muhim ahamiyatga ega. Asosiy vositalar — ishlab chiqarish jarayonida ko'p marotaba qatnashadigan, o'zining tabiiy ko'rinishini saqlab qoladigan, biroq qiymatini asta-sekin mahsulot tannarxiga o'tkazadigan moddiy resurslardir. Ularning samarali ishlatilishi nafaqat korxonaning texnik-iqtisodiy darajasiga, balki umumiy boshqaruv strategiyasiga, investitsion salohiyatga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy vositalarning eskirishi va qiymatining pasayib borishi amortizatsiya jarayoni orqali hisobga olinadi. Amortizatsiya — bu asosiy vositaning tannarxini xizmat muddati davomida bosqichma-bosqich ishlab chiqarish xarajatlarga o'tkazish jarayonidir. Korxonada amortizatsiya summasining to'g'ri aniqlanishi va hisobga olinishi moliyaviy natijalarning adolatli shakllanishi, soliqqa tortish bazasining to'g'ri belgilanishi, aktivlarning haqiqiy qiymatini aks ettirish va investitsiya qarorlarini qabul qilishda muhim omil hisoblanadi.

Mazkur tezisda asosiy vositalarning tasnifi, eskirish sabablari, amortizatsiya hisobining usullari, xarajatlarga ta'siri, xalqaro standartlar talablari va korxonalar amaliyotidagi muammolar chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, so'nggi yillarda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlarining amortizatsiya jarayoniga kiritayotgan innovatsiyaviy o'zgarishlar ham yoritib beriladi.

Asosiy vositalar mohiyati, tasnifi va ularning korxona faoliyatidagi o'rni

Asosiy vositalar — korxonaning uzoq muddat davomida xizmat qiladigan moddiy aktivlari bo'lib, ular ishlab chiqarish jarayonida uzluksiz ishlatiladi. Ular ishlab chiqarish quvvatini belgilaydi, mehnat unumdorligiga ta'sir ko'rsatadi va korxonani raqobatbardosh qiladi. Umuman olganda, asosiy vositalar quyidagi turlarga bo'linadi:

- Yer maydonlari
- Binolar va inshootlar
- Mashina va uskunalari

- Transport vositalari
- Kompyuter texnikasi va ofis uskunalari
- Ish hayvonlari, ko'p yillik daraxtlar
- Boshqa uzoq muddatli faol aktivlar

Har bir turdagi vosita ishlab chiqarish jarayoniga turlicha hissa qo'shadi. Masalan, mashina va mexanizmlar mahsulot ishlab chiqarish quvvatini belgilasa, binolar korxonaning tashkiliy-infratuzilma bazasini shakllantiradi.

Asosiy vositalar korxona balansida boshlang'ich qiymat, tiklash qiymati yoki qoldiq qiymat shaklida aks ettiriladi. Ularning qiymati faqat amortizatsiya hisobidan emas, balki modernizatsiya, rekonstruksiya va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari orqali ham o'zgaradi.

Eskirish tushunchasi va amortizatsiyaning zarurati

Asosiy vositalarning eskirishi ikki asosiy omilga taqaladi:

1. Jismoniy eskirish

Bu asosiy vositalarning uzoq foydalanish, ishqalanish, bosim, tabiiy zarar, atrof-muhit ta'siri natijasida sekin-asta yaroqsiz holga kelishidir. Masalan, uskunalarining choklari bo'shishi, dvigatellarning kuchi pasayishi, binolarda konstruktiv elementlarning yemirilishi.

2. Ma'naviy (axborot–texnologik) eskirish

Texnika va texnologiyalar tez yangilanayotgani sababli hatto jismoniy jihatdan yaxshi holatdagi uskunalar ham ma'naviy eskiradi. Masalan, eski kompyuter, dastur yoki telefon texnik jihatdan ishlasa ham, zamonaviy talablarni qondirmasligi mumkin.

Shu sababli amortizatsiya hisobining to'g'ri tashkil etilishi korxona aktivlarining haqiqiy qiymatini aks ettiradi, investitsiya strategiyasini belgilaydi va moliyaviy hisobotlarning ishonchligini ta'minlaydi.

Amortizatsiya hisobining asosiy usullari

Amortizatsiyani hisoblashda bir nechta usullar qo'llaniladi. Har bir usulning afzalligi va kamchiligi bor, shuning uchun korxonalar ularni o'zining moliyaviy siyosatiga mos holda tanlaydi.

1. Teng (chiziqli) usul

Bu usul eng ko'p qo'llaniladi. Asosiy vosita qiymati xizmat muddati davomida bir xil miqdorda xarajatlarga o'tkaziladi.

Formula:

Amortizatsiya summasi = (Boshlang'ich qiymat – Qoldiq qiymat) / Xizmat muddati

Afzalligi: oddiy, barqaror hisobot beradi.

Kamchiligi: vosita eskirishi real hayotda teng bo'lmaydi.

2. Kamayib boruvchi balans usuli

Uskuna birinchi yillarda ko'proq qiymatini yo'qotadi, shuning uchun amortizatsiya ko'rsatkichlari dastlab yuqori bo'ladi.

Afzalligi: texnik vositalar real eskirishiga yaqinlashadi.

Kamchiligi: so'nggi yillarda amortizatsiya juda kichik bo'lib ketadi.

Amortizatsiya ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga yoki bajarilgan ish hajmiga bog'liq.

Masalan, traktor qancha gektar yer haydasa, amortizatsiya shunga qarab belgilanadi.

4. Yillar yig'indisi usuli

Xizmat yillarining yig'indisi asosida amortizatsiya tezlashtiriladi.

Afzalligi: tez qaytariladigan investitsiya strategiyasiga mos keladi.

Amortizatsiya summasi:

- mahsulot tannarxiga kiradi,
- sof foydani kamaytiradi,
- soliq bazasini pasaytiradi,
- korxonaning investitsion imkoniyatlarini shakllantiradi.

Shuning uchun amortizatsiya faqat moliyaviy hisob-kitob emas — u korxonaning strategik rejalashtirish vositasidir. Masalan, tezlashtirilgan amortizatsiya siyosati foydani vaqtincha kamaytiradi, ammo investitsiya uchun zarur naqd pul oqimini oshiradi.

Ko'plab rivojlangan davlatlar amaliyotida amortizatsiya fondi alohida hisobda yuritiladi. Bu jamg'arma:

- asosiy vositalarni yangilash,
- modernizatsiya qilish,
- ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish uchun sarflanadi.

Amortizatsiya fondidan maqsadli foydalanish korxonani texnik jihatdan yangilab boradi, raqobatbardoshligini oshiradi va risklarni kamaytiradi.

IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari) amortizatsiyaga nisbatan aniq talablar qo'yadi:

- aktivning haqiqiy foydalanish muddati baholanadi;
- amortizatsiya usuli har yili qayta ko'rib chiqiladi;
- aktivning qoldiq qiymati real bozor sharoitlariga mos bo'lishi kerak;
- aktivlar muntazam qayta baholanib boriladi.

IFRS yondashuvi O'zbekistonda ham bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda, bu esa xalqaro investitsiya muhitiga moslashish imkonini beradi.

Bugungi kunda korxonalarda:

- ERP tizimlari,
- onlayn buxgalteriya platformalari,
- sun'iy intellekt asosidagi aktivlarni baholash tizimlari

amortizatsiyani avtomatlashtirilgan shaklda hisoblashga imkon yaratmoqda. Bu:

- xatolar ehtimolini kamaytiradi,
- aktivlarning real qiymatini aniq baholaydi,
- hisobotlarni tezlashtiradi.

AI algoritmlari asosiy vositaning ishlash intensivligi, texnik holati, sensor ma'lumotlari asosida amortizatsiya usulini dinamik o'zgartira oladi — bu esa dunyoda yangi tendensiya.

Amaliy muammolar va ularning yechimlari

O'zbekiston korxonalari amaliyotida amortizatsiya hisobida bir qator muammolar kuzatiladi:

- xizmat muddatini noto'g'ri aniqlash;
- aktivlarning qayta baholanmasligi;
- amortizatsiya fondidan maqsadsiz foydalanish;

- eskirgan aktivlarni balansda uzoq vaqt saqlab turish;
- tezashtirilgan amortizatsiya siyosatini tushunmaslik.

Yechim sifatida quyidagilar tavsiya etiladi:

- korxona ichki hisob siyosatini takomillashtirish;
- aktivlarni inventarizatsiya qilish tizimini kuchaytirish;
- xodimlar malakasini oshirish;
- ERP-buxgalteriya tizimlarini joriy etish;
- asosiy vositalar bo'yicha risklarni boshqarish mexanizmlarini ishlab

chiqish.

Xulosa

Asosiy vositalar amortizatsiyasi va xarajatlar hisobi korxonalar moliyaviy boshqaruvining eng muhim jarayonlaridan biridir. To'g'ri hisoblangan amortizatsiya:

- aktivlarning haqiqiy qiymatini ko'rsatadi,
- korxonaga investitsiya siyosatini rejalashtirishda yordam beradi,
- mahsulot tannarxining adolatli shakllanishini ta'minlaydi,
- foyda va soliq yukini optimallashtira oladi.

Bugungi raqamli texnologiyalar davrida amortizatsiya jarayoni yanada aniq, tez va shaffof bo'lib bormoqda. Sun'iy intellekt asosida aktivlarni baholash, xizmat muddatini prognoz qilish, xarajatlarni avtomatik taqsimlash imkoniyatlari korxonalar moliyaviy boshqaruvini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Yakuniy xulosa shuki, asosiy vositalar samaradorligini oshirish, eskirishni aniq hisoblash, amortizatsiya fondidan oqilona foydalanish har qanday korxonaning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.